

Тема 14: СУСПІЛЬСТВО ТА СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ.

1. Суспільство як соціальна система.
2. Поняття соціальних змін, їхні види.
3. Концепції соціальних змін.
4. Соціальні процеси.

1. Суспільство як соціальна система.

Системний підхід трактує суспільство як систему. Система – це предмет, явище або процес, що складається з якісно визначеної сукупності елементів, які перебувають у взаємних зв'язках і відносинах та утворюють єдине ціле. **Соціальна система** – це цілісне утворення, основними елементами якого є індивіди, їхні зв'язки, взаємодії і взаємини. Суспільство складається з безлічі індивідів, але не становить собою простої суми чи сукупності людей, це не сумарна, а цілісна система з якостями, яких немає у жодного зі складових її елементів окремо.

Основні характеристики системи:

- цілісність;
- стабільність, тобто збереження своєї структурно-функціональної організації при зміні зовнішнього середовища;
- самодостатність і саморозвиток;
- відкритість, тобто взаємозв'язок із зовнішнім середовищем;
- варіативність (можливі різні варіанти розвитку в певних границях);
- компенсаторність (якщо якийсь елемент не виконує свої функції на належному рівні, то йому знаходиться заміна);
- багаторівневність.

Специфіка соціальної системи полягає в тому, що вона складається на базі тієї або іншої спільноти людей (соціальна група, соціальна організація, суспільство), а її елементами є люди, чия поведінка детермінується певними соціальними позиціями (статусами), які вони займають і конкретними соціальними функціями, які вони виконують, соціальними нормами й цінностями, прийнятими в даній соціальній системі, а також їх різними індивідуальними якостями.

Суспільство як соціальна система – це такий соціальний організм, що функціонує й розвивається за своїми власними законами, має якості, яких немає в жодного з утворюючих його елементів окремо.

Складовими елементами суспільства є:

- 1) соціальні зв'язки й відносини;
- 2) соціальні дії й взаємодії;
- 3) соціальні цінності й норми.

Основні рівні суспільства:

- 1) Мікрорівень (рівень окремо взятого індивіда);
- 2) Мезорівень (рівень соціальних груп і соціальних інститутів);
- 3) Макрорівень (рівень конкретного суспільства в цілому).
- 4) Світ-система або глобальний рівень.

Т. Парсонс визначає *основні функції*, без яких система як така існувати не може:

- здатність до адаптації* (забезпечується економічною підсистемою суспільства);
- ціледосягнення* (політичною підсистемою);
- інтеграції* (правовими інститутами й звичаями);

□ *відтворення структури* (системою вірувань, мораллю й органами соціалізації).

Чим більш послідовніше здійснюється функціональний розподіл діяльності на рівні інститутів і соціальних ролей, тим стабільніше сама соціальна система.

2. Поняття соціальних змін, їхні види.

Соціальні зміни – це перехід соціальних систем, спільнот, інститутів і організацій з одного стану в інше. Соціальні зміни мають на увазі не будь-які зміни, що відбуваються в якій-небудь сфері (економічній, політичній, духовній), а зміни соціальних систем, соціальної стратифікації, соціальних спільнот, соціальних процесів, інститутів, організацій, їхніх взаємодій.

Поняття “соціальна зміна” конкретизується поняттям розвитку. Поняття «*соціальний розвиток*» означає певний вид соціальних змін, що мають спрямованість у бік поліпшення, ускладнення, удосконалення.

Зміни можуть здійснюватися на наступних *рівнях*:

1. На рівні особистості й міжособистісних відносин (зміни модального типу особистості, лібералізація статевої моралі).
2. На рівні організацій і інститутів (зміна функцій і типів сім’ї, цілей освіти).
3. На рівні малих і великих соціальних груп (поява фермерів, підприємців).
4. На соціетальному і глобальному рівнях (економічний розвиток одних країн, застій і криза в інших).

Види соціальних змін залежно від типу соціальних зв’язків:

1. *Структурні* соціальні зміни – зміни, що стосуються структур різних соціальних утворень (зміни в структурі сім’ї, суспільства).
2. *Процесуальні* – зміни, що зачіпають соціальні процеси (зміни в міграційних процесах, у стратифікації суспільства).
3. *Функціональні* – зміни, що стосуються функцій різних соціальних систем, інститутів, організацій (зміни у функціях сім’ї, освіти, законодавчої й виконавчої влади).
4. *Мотиваційні* – зміни в сфері мотивацій індивідуальної й колективної діяльності (зміни мотивації студентів).

Також виділяють такі типи соціальних змін як:

1. *Еволюційні* (поступові, повільні, плавні, кількісні перетворення об’єктів) і *революційні* (відносно швидкі, корінні, якісні) зміни;
2. *Прогресивні* (рух уперед) і *регресивні* (відкіт назад);
3. *Імітаційні* (копіювання існуючих форм соціального життя) і *інноваційні* (створення нових форм соціального життя).

Якщо наявність соціальних змін у соціальних системах визнається всіма соціологами, то із приводу факторів соціальних змін висловлюються різні думки. Більшість соціологів є прихильниками *ендогенних* факторів розвитку, тобто думають, що причини соціальних змін треба шукати в самому суспільстві. Так, представники *конфліктного підходу* рушійною силою розвитку суспільства бачать соціальні протиріччя й конфлікти, які властиві будь-якому соціальному устрою. *Марксистська соціологія* в якості головної рушійної сили суспільства бачить єдність і боротьбу протилежностей, що відбувається у всіх сферах. В економічній – протиріччя між продуктивними силами й виробничими відносинами, у соціально-політичній – боротьба класів, у духовній – боротьба ідеологій).

Щодо ролі *об'єктивних і суб'єктивних факторів* у соціальних змін висловлюються дві точки зору: 1) прихильники *суб'єктивізму* як основну причину соціальних змін розглядають свідому діяльність індивіда або групи людей, на перший план висувається індивідуальна свідомість;

2) прихильники *об'єктивізму* думають, що в суспільстві діють об'єктивні закони, не залежні від волі й свідомості людей.

3. Концепції соціальних змін.

У сучасній соціології виділяють наступні *концепції соціальних змін*:

1) Теорії еволюційного розвитку суспільства (соціальний еволюціонізм).

2) Теорії революційного розвитку суспільства (соціальний революціонізм).

3) Циклічні теорії (теорії культурно-історичних типів).

Соціальний еволюціонізм являє собою спробу глобального осмислення історичного процесу як частини загального, нескінченно різноманітного й активного процесу еволюції космосу, сонячної системи, Землі. Одним з перших теоретиків соціального еволюціонізму був англійський соціолог Герберт Спенсер. У руслі соціального еволюціонізму на основі протиставлення традиційного й сучасного суспільств в 50-60-і роки сформувалася *теорія індустріального суспільства* (Р. Арон, У. Росту). Теорія індустріального суспільства описує поступальний розвиток суспільства як перехід від відсталого аграрного (традиційного) суспільства, у якому панує натуральне господарство й станова ієрархія до передового індустріального суспільства.

Індустріальному суспільству притаманне :

1) розвинена й складна система поділу праці в суспільстві в цілому, при спеціалізації в конкретних сферах виробництва й керування;

2) масове виробництво товарів на широкий ринок;

3) механізація й автоматизація виробництва та управління;

4) науково-технічна революція.

В 60-і роки теорія індустріального суспільства одержує розвиток у *теорії постіндустріального суспільства* (Д. Белл, А. Турен). У цій теорії виділяють третій тип суспільства – постіндустріальне (інформаційне) суспільство, що характеризується різко зростаючою роллю знання й інформації. Таким чином, суспільство проходить наступні стадії:

доіндустріальне суспільство;

індустріальне суспільство;

постіндустріальне суспільство.

Теорії індустріального й постіндустріального суспільства перебувають у рамках соціального еволюціонізму, оскільки передбачають проходження суспільством певних стадій на основі технічних і технологічних нововведень. Технологічні перевороти спричиняють зміни в інших сферах громадського життя, однак, вони не супроводжуються соціальними революціями.

Основоположниками *теорії революційного перетворення* суспільства були К. Маркс і Ф. Енгельс. Марксистська концепція суспільного розвитку базується на формаційному підході. Людство у своєму розвитку проходить *п'ять суспільно-економічних формацій*:

первіснообщинну;

рабовласницьку;

феодальну;

- капіталістичну;
- комуністичну.

Перехід від однієї формації до іншої здійснюється на основі соціальної революції. *Соціальна революція* – це корінний якісний переворот у всій соціально-економічній і політичній системі суспільства. Економічною основою революції є конфлікт, що заглиблюється, між ростом продуктивних сил суспільства й застарілою, консервативною системою виробничих відносин, що проявляється в посиленні соціальних антагонізмів і загостренні класової боротьби. Першим актом соціальної революції є завоювання політичної влади. На основі інструментів влади перемігший клас здійснює перетворення у всіх інших сферах громадського життя, таким чином, створюються передумови для формування нової системи соціально-економічних і духовних відносин.

З погляду марксизму, велика й *стратегічна роль революцій* полягає в тому, що вони усувають перешкоди на шляху суспільного розвитку. Еволюційні та революційні теорії ґрунтуються на ідеї суспільного прогресу. Серед *критеріїв прогресу* виділяються: ускладнення соціальної організації суспільства (Г. Спенсер), зміни в системі соціальних зв'язків і типах регуляції суспільних відносин (Ф. Тьонніс), зміни в характері виробництва й споживання (У. Ростоу, Д. Белл), ступінь оволодіння суспільством стихійними силами природи, що виражається в рості продуктивності праці, і ступінь звільнення людей з-під гніта стихійних сил суспільного розвитку (К. Маркс).

Поряд з теоріями, що визнають можливість прогресивного розвитку суспільства, мають місце теорії, що заперечують його. Це так звані циклічні теорії (Н. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі).

Циклічні теорії заперечують можливість нескінченного прогресивного розвитку, акцентують увагу на багатолінейності та багатонаправленності розвитку суспільства й культури. У рамках цих теорій виділяються певні типи культурних і соціальних систем, підкреслюється їхня своєрідність, а в деяких випадках висувається ідея замкнутості, локальності культур і цивілізацій.

Наприклад, теорія культурно-історичних типів Н. Данилевського підрозділяє всі народи на історичні й неісторичні. Неісторичні народи – це тупикові галузі в розвитку суспільства, вони не в змозі вирішувати свою долю, отже, вони не в змозі виробити свої культурно-історичні типи.

Н.Данилевський нараховує 13 культурно-історичних типів, створених історичними народами: єгипетський, китайський, асиро-вавілонський (стародавньоосемітський), індійський, іранський, єврейський, грецький, римський, новосемітський (аравійський), романо-германський, перуанський, європейський, слов'янський. Культурно-історичні типи розрізняються по сполученню в них чотирьох основних елементів:

- 1) релігійного,
- 2) політичного,
- 3) культурного,
- 4) економічного.

Багато типів одноосновні, тобто в них переважає якийсь один елемент: у європейському - - релігійний, у грецькому – культурний, у романо-германському – економічний. І лише слов'янському типу визначено стати чотирьохосновним типом.

Кожний культурно-історичний тип, якщо він не гине насильницькою смертю, проходить чотири фази свого розвитку:

1. Несвідомий період, коли народи ще не вийшли на історичну арену й перебувають у формі „етнографічного матеріалу”.

2. Період державного становлення, формування основних соціальних інститутів і соціальних регуляторів.

3. Період розквіту.

4. Період занепаду.

По А. Тойнбі всесвітня історія – це відтворення й загибель регіонально несумісних один з одним цивілізацій. При поясненні причин становлення й розвитку цивілізацій вирішальна роль належить "відповіді" народів на "виклик", кинутий їм обставинами. У міру росту усе менше й менше виникає викликів, що йдуть із зовнішнього середовища, і усе більше з'являється викликів, породжених усередині діючої системи або особистості. Основний критерій росту – це прогресивний рух у напрямку самовизначення.

Теорія культурно-історичних типів використовується в дослідженні своєрідності й взаємодій локальних культур.

4. Соціальні процеси.

Соціальний процес — послідовна зміна станів суспільства або його окремих систем.

Соціальний процес проявляється як рух у часі низки соціальних подій чи явищ певної спрямованості. У ньому діалектично поєднуються зміна і сталість, перервність і неперервність. Соціальна система не може існувати без процесу, що призводить до певних змін. Процеси відбуваються на різних рівнях соціальної системи: окремого індивіда, соціальної групи, організації, суспільства. Найважливішими ознаками соціальних процесів є їх загальність та зв'язок із суб'єктом, який здійснює процес. Функціонування й розвиток суспільства відбуваються в різних формах соціальних процесів.

Можна здійснити класифікацію соціальних процесів за певними критеріями. Зокрема, за формами розвитку соціальні процеси поділяють на такі види:

- спрямовані (передбачають певну мету або тенденцію у своєму русі). Вони є передбачуваними або явними. Наприклад, процес глобалізації, процес реформування економіки, створення єдиного європейського суспільства.

- не спрямовані (мають випадковий, хаотичний характер). Наприклад, емоційні сімейні конфлікти, мобілізації в соціальних рухах.

- зворотні (процеси, які викликають у системі певні зміни). Ці зміни можуть бути й радикальними, що може призвести до повернення у попередній стан. Наприклад, посилення девіантної поведінки людей в період економічної кризи. Водночас слід пам'ятати проте, що повернення до попереднього стану не означає повну ідентичність системи: відновлюються лише основні структурні елементи, а другорядні можуть змінюватись назавжди.

- незворотні (відображають зміни, які не можна повернути). Наприклад, старіння людини, урбанізація населення.

- висхідні (передбачають розвиток системи, якщо цей розвиток істотний, то його ототожнюють з прогресом).

- низхідні (викликають негативні дисфункціональні зміни у системі, стан регресу).

- лінійні (поступові безперервні висхідні або низхідні зміни в системі).

- циклічні (періодичне повторення певних фаз розвитку системи). Наприклад, вибори та перевибори президента або парламенту. Такі процеси можна розглядати також як кругові.

- спіральні (являють собою висхідний або низхідний циклічний рух).

За ступенем загальності розрізняють:

- соціетальні процеси (глибокі процеси економічних, демографічних, екологічних та інших змін);

- загальні (функціонування таких соціальних інститутів, як системи управління, охорони здоров'я, освіти);

- особливі (адаптація, урбанізація).

У реальному житті всі перераховані форми соціальних процесів можуть чергуватись, змінюючи один одного, або протікати паралельно. Можуть накладатись або протистояти один одному. При цьому, як правило, одні процеси є основою соціальних змін, а інші — залишаються нейтральними до цих змін. Вони можуть сприяти відновленню, збереженню, а не трансформації системи.

Конкретні взаємодії людей у сфері матеріального або духовного виробництва суспільства визначають особливості структури соціального процесу. Структурно-організаційна впорядкованість процесу є його механізмом, за допомогою якого забезпечується перехід від однієї стадії до другої стадії процесу і здійснення його як певної цілості. Сам же перехід від однієї стадії до іншої характеризується швидкістю, темпами і вектором, що вказує на висхідну або низхідну лінію розвитку.

Реформування суспільних відносин потребує особливої уваги до чинників соціальних процесів, умов їх перебігу та спрямування, своєчасного виявлення застійних явищ, котрі гальмують процеси розвитку. Проведення широкомасштабних соціологічних досліджень всіх сфер суспільного життя є ефективним засобом з'ясування стану тих соціальних структур у суспільстві, які визначають характер, особливості й оптимальні умови перебігу соціальних процесів.